

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ імені АНДРІЯ МАЛИШКА**

КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ



УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

*Всеукраїнська науково-практична конференція
до Дня української писемності й мови*

27 жовтня 2023 року

Київ – 2023

УДК 80.06

У 34

*Схвалено рішенням Вченої ради УДУ імені М.П. Драгоманова
(протокол № 4 від 30 листопада 2023 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі:
Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції /відп. ред.
С.В. Шевчук, відп. за випуск Ю.Б. Виноградова, О.В. Дияк. К.: Вид-во
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
2023. 110 с.

У збірнику вміщено доповіді мовознавців, молодих учених і студентів, які брали участь у конференції. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики в Україні, аспекти професійної комунікації в сучасній освіті, проблеми лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Для аспірантів, студентів-філологів, учителів української мови загальноосвітніх шкіл та гімназій.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік НАН ВО України, кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор;**

Виноградова Юлія Борисівна, старший викладач кафедри культури української мови – **відповідальний секретар;**

Глущик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **модератор;**

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **відповідальний секретар;**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук.

© Автори статей, 2023

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2023

Гаврилюк Оксана,

Кошелєва Олександра,

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова,

м. Київ

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ В МОВЛЕННІ УЧАСНИКІВ ПРОЄКТУ «ЄДИНІ»

Уміння використовувати власну мовну компетенцію в усіх життєвих ситуаціях і за різних умов, аналізувати комунікативні ситуації, оцінювати комунікативні процеси і явища, виявляти й усувати помилки в комунікації є однією з головних потреб людини як соціальної істоти на всіх етапах її існування.

Новий етап російсько-української війни став кульмінаційним для всіх громадян України. Із початком повномасштабного вторгнення в населення України посилюється запит на вивчення української мови чи допомогу перейти в щоденному спілкуванні з російської на українську. Цю потребу задовільнив волонтерський проєкт «Єдині», головною метою якого є створення середовища фахової філологічної підтримки в переході з російської на українську мову. Багато людей, які все життя спілкувалися російською, відчувають певні перешкоди, коли починають розмовляти українською. Неправильна вимова звуків, обмежений словниковий запас, калькування слів спричиняють мовні невдачі. Такі чинники можуть демотивувати людей в переході на українську або суттєво знизити ефективність комунікації. Саме тому учасники проєкту «Єдині» отримують підтримку від широкого кола спільноти – фахівців із філології, психології, культурології. Головна мета – навчити людей не боятися помилок і сприймати комунікативні девіації як певний етап, якого неможливо уникнути за умови швидкого переходу на українську мову.

Українська мова починає активно відроджуватися в комунікації. Після повномасштабного вторгнення ворога на територію України спілкування українською стає більш свідомими, бо громадяни розуміють значущість мови, якою вони розмовляють. Населення починає говорити українською не лише вибірково, а цілеспрямовано в побуті, з друзями, на роботі, з незнайомими людьми тощо. Помилки учасників розмовних клубів проєкту «Єдині» стають цінним матеріалом для актуальних досліджень й аналізу.

Мета дослідження – визначити й дослідити найпоширеніші комунікативні девіації, пов'язані з мовним кодом, у мовленні учасників проєкту «Єдині»: фонетичні відхилення в мовленні, вади слововживання, граматичні помилки.

У сучасній лінгвістичній науці використовують такі терміни для позначення труднощів, що виникають у процесі комунікації: комунікативна невдача, комунікативна помилка, комунікативний нонсенс, мовленнєва невдача, комунікативна девіація.

За визначенням О. Яшенкової, комунікативна невдача – це негативний результат комунікації (спілкування), недосягнення адресантом комунікативної мети та прагматичних спрямувань, а також відсутність взаєморозуміння та згоди між комунікантами [5, с. 179].

Український науковець Ф. Бацевич називає девіаціями в спілкуванні різноманітні типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною та комунікативної компетенцією учасників спілкування. Він визначає комунікативну девіацію (лат. *de* – від і *via* – дорога) як збій у спілкуванні, причиною якого є недостатня комунікативна компетенція адресанта, передусім недотримання правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу; пов'язана зі специфікою комунікативної семантики та прагматичними чинникам [1, с. 323].

Також Ф. Бацевич і сучасна українська дослідниця Л. Славова з-поміж комунікативних невдач виокремлюють невдачі мовного характеру. Їх причиною є недостатня мовна компетенція учасників, тобто різноманітні помилки, неточності, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної

семантики, проте у більшості випадків виникнення девіацій є неусвідомленим [2, с. 3].

Успішна комунікація значною мірою залежить від мовних чинників, зокрема засобів мовного коду, якими оперує мовець, а мовні девіації є складовою комунікативних девіацій. Найбільш частотною групою помилок є комунікативні невдачі, пов'язані з мовним кодом, які зазвичай виникають через недостатній рівень володіння мовою. У дослідженні з'ясовано найуживаніші помилки, пов'язані з мовною компетенцією учасників проєкту «Єдині».

В умовах війни серед українського населення набуло поширення явище шиболету – характерної мовної особливості, за якою можна впізнати групу людей (зокрема, етнічну), своєрідного «мовного пароля», який несвідомо видає людину, для якої її мова – не рідна. Українці почали масово ідентифікувати ворогів за допомогою фонетичних особливостей української мови, які не притаманні російській. Багато людей, зокрема й учасники проєкту «Єдині», почали перевіряти на собі вимову слова «паляниця». Однією з причин фонетичної девіації в учасників зі словами, подібними до «паляниця», «нісенітниця», є непривична робота артикуляційного апарату, тобто різний ступінь підняття спинки язика та тверда вимова звуків за аналогією до російської мови, що не притаманно українській фонетиці. Українська фонетика є самобутньою, тому не корелюється з фонетичними правилами російської мови.

Окрім відомих шиболетів, учасники, які в усіх сферах життя послуговувалися російською мовою, демонструють низку фонетичних відхилень від норми, зокрема вимову звука [г], фарингального дзвінкого твердого приголосного, як [г], задньоязикового зімкнено-проривного дзвінкого твердого приголосного. Наприклад, [г о р ó х], [г о д í н а], [г é н'і ї] замість [г о р ó х], [г о д í н а], [г é н'і ї].

Відомо, що фонема /в/ після голосного всередині слова перед приголосним та в абсолютному кінці слова реалізується як звук [ў]: [л é ў], [л' в' í ў], [к í ј і ў], [л'·у б ó ў]. Учасники проєкту ж зазвичай демонструють у мовленні оглушення кінцевого звука, що є помилкою: [л é ф], [л' в' í ф], [к í ј · і ф], [л'·у б

ó ф']. Оглушення кінцевих дзвінких приголосних відбувається подібно до фонетичних правил російської мови: замість [д' у б], [х л' і б], [ш л' у б] українці помилково вимовляють [д' у п], [х л' і п], [ш л' у п]. Учасники розмовних клубів несвідомо накладають фонетичні ознаки російської мови на українську, через це в мовленні зникають характерні риси української самотньої звукової системи.

Комунікативні девіції учасників розмовних клубів можуть виникати через неправильне розуміння і незнання лексичних одиниць. Часто комуніканти говорять одне, але мають на увазі зовсім інше. Причиною цього є порушення лексико-семантичних норм, які зазвичай виникають несвідомо. Цю проблему демонструє діалог під час мовної гри «Хто я?», мета якої – ставити конкретні запитання, за допомогою яких гравець має відгадати предмет і назвати його правильно українською мовою. Учасниця мала картку з малюнком кавуна:

— Я рослина?

— Так.

— Я круглої форми?

— Так.

— Я агрус?

— Ні.

— Я рослина з зеленими смужками?

— Так.

— Так це ж агрус (дивиться на картинку).

— Ні, це кавун.

— Я не знала, що «арбуз» українською «кавун». Я казала агрус і мала на увазі кавун.

Лексико-семантичні девіції можуть виникати через абсолютне незнання лексичних одиниць:

— Мене запросили на вареники з макітри.

— Їх подали в макітрі?

— Макітра – це ж якийсь наповнювач для вареників?

— Ні, це різновид посудини.

Виникла помилка на основі конфлікту між когнітивним і мовним мисленням – в учасниці не було розуміння лексичного значення слова «макітра», тому вона намагалася надати його слову інтуїтивно.

Найчастіше учасники розмовних клубів стикаються з вадами граматичного зв'язку слів. Їх мовлення насичене активними дієприкметниками теперішнього часу, не властивими українській мові, неправильно узгодженими іменниками, хибним використанням прийменникових конструкцій тощо. Усе це зумовлено недостатньою граматичною компетенцією. Традиційно граматичну правильність визначають як одну з комунікативних ознак мовлення водночас із такими, як точність, чистота, багатство, логічність, виразність, змістовність, образність тощо [4].

Приклади граматичних помилок у мовленні учасників:

- девіантне утворення ступенів порівняння прикметників («я купила **самі смачніші** цукерки», «**найбільш цікавіша** гра була зі словами»);

- неправильне використання прийменників («коли я говорю **по українськи**», «**на російській** мові звучить інакше», «**по професії** я інженер»);

- вживання невластивих українській мові активних дієприкметників теперішнього часу («**їдучі** до Харкова», «я читала дітям казку про **сплячу красуню**»);

- ненормативне вживання конструкцій із зворотними дієсловами («я **вибачаюся**»).

Ідеї про схожість російської та української мов, насажені впродовж тривалого часу, нині стають проблемою, бо учасники розмовних клубів усвідомлюють українську крізь призму російської. Вони застосовують особливості фонетичної, лексичної, граматичної систем, які не притаманні нашій мові, що спричиняє утворення мовних девіацій. Відхилення від норм зумовлює виникнення суржику та мовних покручів.

Щоб говорити природною українською мовою, потрібно подолати психологічну залежність від сусідніх мов (переважно російської). Про це

влучно зазначає дослідник П. Куляс і стверджує, що ця залежність може бути як пряма, «бо в російській мові», так і обернена, «щоб не було як у російській мові». Правильним має бути інший підхід: «бо це є в самій українській мові, відповідає саме її духу» [3]. Рух «Єдині» має на меті не лише допомогти громадянам перейти на українську в усіх сферах життя, а й сприяти тому, щоб учасники поступово змогли мислити українською. Завдання модераторів розмовних клубів полягає в тому, щоб занурити учасників в мовне середовище, дати їм можливість помилятися й удосконалювати свою мову, адже лише так спосіб можна досягти результату.

Отже, успішність та результат комунікації залежить від багатьох умов, зокрема пов'язаних із мовною компетенцією учасників, що визначається специфікою лексичної та граматичної семантики, а володіння мовною компетенцією – запорука успішної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Ковальська Н. А., Джунусалієва Г. Д. Комунікативні девіації в контексті теорії мовної комунікації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 4 : Сучасні тенденції розвитку мов / за ред. В. І. Гончарова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 6. С. 68-71.
3. Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1957. 236 с.
4. Куляс П.П. Типологія помилок у корекційних таблицях : навч. посібник. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 168 с.
5. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 304 с.